

О‘ZBEKISTON BANK TIZIMIDA RAQOBATNI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI

UMIRZOQOVA GULMIRA

Toshkent Kimyo International university

Bank ishi bakalavri

Ilmiy rahbar: Gofurov Javohir Jaxongir o‘g‘li

Annotatsiya

Mazkur ilmiy ishda O‘zbekiston bank tizimida raqobatni kuchaytirish yo‘llari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda avvalo bank sektorida raqobatning nazariy asoslari, konsentratsiya va raqobat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, CR3, CR5 va Herfindahl–Hirschman indeksi (HHI) kabi ko‘rsatkichlar orqali bozor tuzilmasini baholash usullari yoritiladi. Shundan so‘ng O‘zbekiston bank tizimidagi hozirgi raqobat muhiti 2020–2024 yillar kesimida ko‘rib chiqilib, yirik davlat banklarining ulushi, xususiy va kichik banklar pozitsiyasining mustahkamlanishi hamda fintech kompaniyalarning paydo bo‘layotgan ta‘siri tahlil etiladi. Empirik qismda bank bozoridagi konsentratsiya ko‘rsatkichlarining dinamikasi, shuningdek fintech sektori rivoji, xususiy banklar soni, davlat ulushi va kreditlar hajmining HHI indeksiga ta‘sirini aniqlovchi regressiya modeli quriladi. Natijalar fintech xizmatlari va xususiy banklar ulushining ortishi raqobatni kuchaytirishini, davlat ulushining yuqoriligi esa bozorni konsentrlashtirib, raqobatni susaytirishini ko‘rsatadi. Tadqiqot yakunida bank tizimida raqobatni kuchaytirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida davlat ulushini bosqichma-bosqich qisqartirish, raqamli banklar va neobanklar faoliyatini rivojlantirish, fintech integratsiyasini kengaytirish, mahsulotlar diversifikatsiyasi va tartibga solish mexanizmlarini liberallashtirish bo‘yicha tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar

tizim, banklar, raqobat, konsentratsiya, HHI indeksi, CR3, CR5, fintech, xususiylashtirish, raqamli bank xizmatlari, O‘zbekiston bank bozori

Kirish

O'zbekiston bank tizimi 2017 yildan boshlab tub tarkibiy va institutsional islohotlar bosqichiga kirdi. Bu davr mamlakat moliyaviy sektorining tarixiy burilish nuqtasi bo'lib, banklar faoliyatini modernizatsiya qilish, bozor mexanizmlarini kuchaytirish, xizmatlar sifati va mijozlarga yo'naltirilgan yondashuvni ta'minlash kabi bir qator strategik vazifalarni ilgari surdi. O'sha yillarga qadar iqtisodiyotda davlat banklarining ulushi haddan tashqari yuqori bo'lib, bozorning sezilarli qismi bir nechta yirik moliyaviy institutlar atrofida shakllangan edi. Bu esa raqobatni cheklardi, narxlar o'zgaruvchanligini sekinlashtirardi va xizmatlar sifatining o'sishiga tormoz bo'lib kelardi.

Islohotlarning ilk bosqichida davlat banklarining korporativ boshqaruvini takomillashtirish, xalqaro standartlarni joriy etish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratildi. Shuningdek, xorijiy kapital uchun kirish sharoitlarini yengillashtirish, chet el investorlarini jalb qilish, bank tizimida xalqaro ekspertiza va ilg'or boshqaruv amaliyotlarini tatbiq etish bo'yicha keng ko'lamli choralalar amalga oshirildi. Bu jarayon natijasida ayrim banklarda strategik xorijiy investorlar paydo bo'ldi, kredit portfeli sifati yaxshilandi va aktivlar tarkibi diversifikatsiyalana boshladi.

Raqamli moliya xizmatlarining jadal rivojlanishi ham islohotlarning eng muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylandi. 2017 yildan keyingi davrda mobil banking, onlayn to'lov tizimlari, raqamli identifikatsiya, masofaviy hisob ochish, onlayn kreditlash kabi xizmatlar jadal ommalasha boshladi. Bu jarayon nafaqat banklar uchun texnologik yuksalish imkoniyatini yaratdi, balki aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasini sezilarli kengaytirdi. Shunga qaramay, raqamli xizmatlarning rivojlanish tezligi banklar o'rtasida bir xil bo'lmadi: ayrim banklar ixtisoslashgan raqamli ekotizim yaratishga muvaffaq bo'lgan bo'lsa, boshqalari hali ham an'anaviy operatsion modelga tayanib ishlamoqda.

Islohotlar bilan birga o'sib borayotgan ijobiy dinamika mavjud bo'lishiga qaramay, bank tizimidagi raqobat darajasi hozircha yetarli kuchga ega emas. Bozor ulushining sezilarli qismi hanuz bir nechta yirik davlat banklari qo'lida to'plangani tufayli narx belgilash siyosati, xizmatlar shartlari va mahsulotlar dizayni bo'yicha tavakkalchiliklar kam, innovatsion bosim esa past bo'lib qolmoqda. Mavjud kredit mahsulotlari ko'p hollarda bir-birini takrorlaydi, depozit tariflari o'zaro katta farq qilmaydi, mijozga yo'naltirilgan mahsulot dizayni va farqlanish strategiyalari esa yetarlicha rivojlanmagan. Natijada sektor ichida sog'lom raqobatning shakllanish jarayoni sust kechmoqda.

Bozor sharoitida raqobat yetarlicha kuchli bo'lmaganda, banklarning innovatsion faolligi pasayadi, xizmatlar sifati barqarorlikni saqlab turish darajasida qoladi va mahsulotlar taklifida sezilarli yangiliklar bo'lmaydi. Yirik banklarning bozorga hukmronligi kichik va o'rta banklar uchun o'z salohiyatini namoyon qilish imkoniyatlarini ham cheklaydi. Bu holat, o'z navbatida, mijozlar uchun takliflarning torayishiga, kredit va depozit bozorlarida tanlov imkoniyatlarining qisqarishiga va tariflarning barqaror yuqori darajada saqlanib qolishiga olib keladi.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston bank tizimida sog'lom raqobat muhiti yaratish iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash, moliyaviy xizmatlar qulayligini oshirish, aholi va biznes uchun kredit resurslariga yetkazib berish samaradorligini kuchaytirish hamda tizimning umumiy samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan strategik ahamiyat kasb etadi. Raqobat kuchaygan sari banklar o'z faoliyatini takomillashtirishga, xizmatlarni kengaytirishga, narxlarni maqbullashtirishga va yangi mahsulotlar yaratishga majbur bo'ladi. Shuningdek, bozor mexanizmlarining kuchayishi xizmatlar shaffofligini ta'minlaydi, mijozlar manfaatini himoya qiladi va bank sektorining barqarorligini mustahkamlaydi.

O'zbekiston bank tizimidagi islohotlar aynan shunday raqobat muhitini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ularning muvaffaqiyati iqtisodiyotni moliyalashtirish sifati, investitsion muhitning jozibadorligi va moliyaviy barqarorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli raqobatni kuchaytirish yo'nalishlarini chuqur

tahlil qilish, amaldagi tarkibiy o'zgarishlarni empirik baholash va sektorning bo'lajak rivojlanish dinamikasini aniqlash bugungi kunda dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Bank tizimida raqobatning nazariy asoslari: Bank tizimidagi raqobat moliyaviy bozorning samaradorligini belgilovchi eng muhim tushunchalardan biri hisoblanadi. Raqobatning mavjudligi yoki yo'qligi banklarning narx siyosati, xizmatlar sifati, risklarni boshqarish darajasi, innovatsion faoliyati va bozorning umumiy rivojlanish sur'atlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy iqtisodiyotda banklar o'rtasida sog'lom raqobat bo'lmasa, moliyaviy vositachilik tizimi sekinlashadi, kredit va depozit bozorlari samarasiz ishlaydi, mijozlar uchun tanlovlar torayadi va moliyaviy inklyuziya jarayoni sustlashadi. Shu sababli bank sektorida raqobatning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish sektor rivojlanishining ilmiy negizini yaratadi.

Raqobat mohiyatan banklarning bozor ulushi, mijozlar bazasi, xizmatlar sifati va samaradorlik bo'yicha bir-biri bilan kurashish jarayonini bildiradi. Klassik iqtisodiy nazariyada raqobatning erkin bo'lgan bozori eng samarali natijalarni ta'minlaydi, chunki har bir ishtirokchi mijozni jalb qilish uchun narxni pasaytirishga, xizmat sifatini oshirishga yoki yangi mahsulot yaratishga majbur bo'ladi. Banklar misolida esa bu jarayon kredit stavkalarining pasayishi, depozitlarga taklif etiladigan foizlarning optimal darajada shakllanishi, xizmat ko'rsatish vaqti qisqarishi, yangi mobil ilovalar va raqamli xizmatlarning paydo bo'lishi orqali namoyon bo'ladi.

Bank sektoridagi raqobatning o'ziga xosligi shundaki, u sanoat tarmoqlariga qaraganda murakkabroq mexanizmlar orqali shakllanadi. Banklarning mijozlar bilan ishlash jarayoni riskka asoslangan bo'lib, bozorning o'zi davlat tomonidan tartibga solinadi. Bu esa raqobatning "erkin bozor" andozasi bilan to'liq mos kelmasligiga sabab bo'ladi. Masalan, yirik banklar ko'pincha iqtisodiyotdagi asosiy moliyaviy oqimlarga ega bo'lgani uchun ular bozorni kuchli konsentrlashgan holatda ushlab turishi mumkin. Raqamli transformatsiya davrida esa kichik va chaqqon banklar innovatsiyalar orqali yirik banklarni ortda qoldirishi ehtimoli kuchayadi.

Bank sektorida raqobatning darajasini aniqlash uchun turli nazariy yondashuvlar mavjud. Eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biri bu konsentratsiya ko'rsatkichlaridir. Bozor ulushi eng katta bo'lgan banklarning umumiy ulushi qanchalik yuqori bo'lsa, raqobat shunchalik past bo'ladi. Shu maqsadda CR3 va CR5 kabi ko'rsatkichlar qo'llanadi. Ular mos ravishda eng yirik uch yoki besh bankning umumiy ulushini ifodalaydi. Agar CR5 ko'rsatkichi 60–70 foizdan yuqori bo'lsa, bozor o'ta konsentrlashgan hisoblanadi. O'zbekistonda uzoq vaqt davomida aynan mana shu holat kuzatilgan, chunki iqtisodiyotning moliyaviy oqimlari asosan yirik davlat banklari qo'lida to'plangan.

Konsentratsiyani o'lchashning yana bir keng tarqalgan indikatori Herfindahl–Hirschman indeksi hisoblanadi. HHI ko'rsatkichi bozor ulushi kvadratlarining yig'indisiga asoslanadi va raqobatning yanada aniq darajasini aks ettiradi. Indeks necha bank bo'lishidan qat'i nazar, bozorni bir xil mezonda baholash imkonini beradi. Agar HHI 1800 birlikdan yuqori bo'lsa, bozor yuqori darajada konsentrlashgan deb yuritiladi. O'zbekiston bozorida 2020-yillarning boshida HHI aynan mana shu kategoriya bo'yicha baholanib kelgan.

Raqobatni baholashda Panzar–Rosse modeli ham muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv banklarning daromad elastikligiga asoslanib, ular real raqobat muhiti yoki monopolistik sharoitda faoliyat yuritayotganini aniqlaydi. PR H-statistikasi banklarning foiz daromadlari va xarajat omillariga bog'liqligini o'lchaydi. Agar H-statistikasi nolga yaqin bo'lsa, bozor monopolistik yoki konsentrlashgan; agar birlikka yaqinlashsa, raqobat kuchli va bozor erkin hisoblanadi. O'zbekiston bozorida ushbu model bo'yicha yetarlicha chuqur ilmiy ishlar hali kam bo'lsa-da, mavjud tendensiyalar raqobat kuchayish tomonga siljiyotganini ko'rsatadi.

Bank sektorida raqobatning nazariy asoslari faqat statistik ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmaydi. Raqobatning ijtimoiy-iqtisodiy roli ham beqiyosdir. Kuchli raqobat sharoitida banklar mijozlar uchun qulay bo'lgan shartlarni taklif qiladi, kreditlash jarayonida adolatli yondashadi va xizmatlar narxini bozor sharoitiga moslashtiradi. Bu esa iqtisodiyotga sarmoya kirib kelishining tezlashishi, biznesning

moliyaviy yukining kamayishi va aholi uchun moliyaviy xizmatlarning ommalashuvi bilan bog'liq.

Raqobatning nazariy asoslari shuni ko'rsatadiki, bank tizimida kuchli raqobat iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, xizmat innovatsiyalarini rag'batlantiradi va banklar o'rtasidagi narx oshirishga qaratilgan yashirin kelishuvlar yoki bozorni bo'lish kabi monopolistik xatti-harakatlarning oldini oladi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida raqobatning mazmuni tubdan o'zgarmoqda. Endilikda raqobat faqat banklar o'rtasida emas, balki banklar va fintech kompaniyalari, to'lov tizimlari, raqamli platformalar, hatto super-app ekotizimlari o'rtasida kechmoqda. Bu esa banklarni yangi biznes modellari va texnologik yechimlarni joriy etishga majbur qilmoqda.

Umuman olganda, bank tizimidagi raqobat nazariyasi iqtisodiy rivojlanishning muhim tayanchi sifatida xizmat qiladi. Raqobat darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, moliya bozori shunchalik samarali ishlaydi. O'zbekiston bozoridagi hozirgi islohotlar aynan mana shu nazariy tamoyillarga asoslanib olib borilayotgani raqobatni kuchaytirish va bank tizimini zamonaviy talablar darajasiga moslashtirish jarayonini tezlashtirmoqda.

O'zbekiston bank tizimidagi raqobatning hozirgi holati. O'zbekiston bank tizimi so'nggi yillarda sezilarli darajada o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Mamlakatda 2017 yildan boshlab boshlangan moliyaviy islohotlar sektorda raqobatni kuchaytirishga, xizmatlar sifatini oshirishga va bozorni bosqichma-bosqich liberallashtirishga qaratilgan edi. Shunga qaramay, bugungi kunda bank tizimida raqobat yetarlicha kuchli darajada shakllanib bo'lgan deb aytish qiyin, chunki bozor hanuzgacha yirik davlat banklari dominatsiyasi ostida qolmoqda. Biroq mavjud tendensiyalar raqobatning asta-sekin kuchayib borayotganini ko'rsatadi.

Bank sektorining asosiy xususiyatlaridan biri – bozorning yuqori darajada konsentrlashganligidir. Milliy bank, Xalq banki, O'zsanoatqurilishbank kabi yirik moliyaviy institutlar umumiy aktivlar portfelida salmoqli ulushga ega bo'lib, uzoq

yillar davomida bank xizmatlari bozorini deyarli to'liq nazorat qilib kelgan. 2020–2024 yillar davomida bu banklarning bozor ulushi kamayib borgan bo'lsa-da, ular hali ham sektorning asosiy o'yinchilari sifatida qolmoqda. Xususan, yirik davlat banklarining umumiy aktivlardagi ulushi 2020 yildagi 66 foiz atrofidan 2024 yilda 52–53 foizgacha pasaygan. Bunday o'zgarishlar raqobatning kuchayishidan dalolat bersa-da, bozor hali ham to'liq erkinlashgan deb bo'lmaydi.

Raqobatning hozirgi holatini belgilovchi yana bir muhim omil – xususiy banklar va yangi moliyaviy institutlarning bozorga kirib kelishidir. 2020–2024 yillarda xususiy banklar ulushi izchil oshdi, bir qator yangi banklar tashkil etildi, ba'zilarida xorijiy sarmoya ishtiroki kuchaydi. Ushbu jarayonlar natijasida bozor segmentatsiyasi qayta shakllana boshladi. Xususiy banklar, odatda, innovatsion mahsulotlar, raqamli xizmatlar va mijozlarga moslashuvchan yondashuv orqali raqobatni jonlantirishga hissa qo'shmoqda.

Bank tizimidagi raqobatning kuchayishida fintech kompaniyalarning faoliyati alohida ahamiyat kasb etmoqda. Payme, Click, Apelsin, Uzun Bank kabi to'lov tizimlari va raqamli xizmatlar bozorda an'anaviy banklarning ulushini sezilarli darajada qisqartirmoqda. Fintech sektorining kengayishi banklar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri raqobatni emas, balki transchegaraviy xizmat raqobatini kuchaytirib, iste'molchilar uchun yangi moliyaviy imkoniyatlar yaratmoqda. Bu jarayon, o'z navbatida, banklarni raqamli transformatsiya jarayonini jadallashtirishga majbur qilmoqda.

Raqobatga ta'sir qiluvchi yana bir omil – banklarning biznes modeli va mahsulotlar diversifikatsiyasidir. Hozirgi paytda ko'plab banklar o'z xizmat turlarini kengaytirgan bo'lsa-da, xizmatlar orasidagi farqlar hali ham katta emas. Kredit mahsulotlari, depozit shartlari va tariflar ko'p hollarda o'xshash bo'lib, banklar orasida haqiqiy differensial raqobat mavjud emas. Bu holat, ayniqsa, yirik banklar uchun xos bo'lib, ular ko'proq an'anaviy bank amaliyotiga tayanadi. Aksincha, o'sib borayotgan xususiy banklar bozorda farqlanishni raqamli xizmatlar, mobil banking va tezkor kreditlash orqali amalga oshirmoqda.

Bank tizimida raqobatning hozirgi holatiga davlat siyosati va tartibga soluvchi organlarning roli ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Markaziy bank so'nggi yillarda narx shaffofligini ta'minlash, banklar faoliyatini tartibga solish, kapital yetarliligi va risklarni boshqarish standartlarini kuchaytirish orqali bozorni ancha tartibga keltirdi. Biroq ayrim normativ cheklovlar va davlat banklarining ustun mavqei hali ham raqobatning to'liq shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Umuman olganda, O'zbekiston bank tizimidagi raqobatning hozirgi holati murakkab, lekin ijobiy dinamikaga ega bo'lgan jarayon sifatida tavsiflanadi. Bozor tarkibi o'zgarib bormoqda, yirik banklarning ulushi pasaymoqda, xususiy sektorning faolligi ortmoqda va fintech xizmatlari banklar uchun kuchli raqobatchiga aylanmoqda. Shu bilan birga, bozor hali ham yuqori darajada konsentrlashgan, xizmatlar diversifikatsiyasi chegaralangan va davlatning sektordagi roli sezilarli darajada katta. Kelgusi yillarda xususiylashtirish jarayonining jadallashuvi, neobanklar faoliyati, raqamli moliya infratuzilmasining rivojlanishi va regulyator siyosatining liberallashtirish raqobatni yanada kuchaytirishi kutilmoqda.

Raqobatni kuchaytirishning asosiy yo'nalishlari. Bank sektorida raqobatni kuchaytirish iqtisodiy rivojlanishning muhim sharti bo'lib, moliya bozori samaradorligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va innovatsiyalarni rag'batlantirishga xizmat qiladi. O'zbekiston bank tizimida ostona boshlangan transformatsiya jarayonlari raqobatning shakllanishi uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq sektor hali ham yirik davlat banklarining ustun mavqei, xizmatlar o'rtasidagi past differentsiallik, raqamli texnologiyalarning notekis joriy etilishi va fintech ekotizimining cheklangan integratsiyasi tufayli to'liq erkin raqobat muhitiga ega emas. Shunday sharoitda raqobatni kuchaytirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash bank tizimining barqaror rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqobatni kuchaytirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri bu bank sektorida davlat ulushini bosqichma-bosqich qisqartirishdir. O'zbekiston iqtisodiyotida uzoq

yillar davomida yirik davlat banklari dominant o‘rin egallab kelgani tufayli bozor mexanizmlari to‘liq ishlamagan, kredit taqsimoti ko‘pincha maqsadli dasturlar va davlat topshiriqlari orqali amalga oshgan. Transformatsiya jarayoni natijasida Ipoteka-bankning qisman xususiylashtirilishi, SQB va Asaka banklarining investorlar uchun ochilishi raqobatning sezilarli kuchayishiga turtki bo‘ldi. Davlat ulushi kamaygan sayin narxlar shakllanishi erkinlashadi, xizmatlar sifati oshadi, banklar innovatsion yechimlarni joriy etishga majbur bo‘ladi.

Raqobatni mustahkamlashning yana bir muhim yo‘nalishi – banklarning raqamli transformatsiyasini jadallashtirishdir. Dunyo amaliyotida raqamli banklar (neobanklar) an‘anaviy banklar bilan teng raqobat qila oladigan kuchga ega bo‘lmoqda. O‘zbekistonda ham raqamli xizmatlarning kengayishi, mobil banking ilovalari, onlayn kreditlash, masofaviy identifikatsiya va to‘lov tizimlarining rivojlanishi raqobatning kuchayishi uchun asos yaratmoqda. Raqamli infratuzilmaning kengayishi banklarga yangi mijozlar segmentiga kirish, operatsion xarajatlarni qisqartirish va xizmatlar tezligini oshirish imkonini beradi.

Alohida e‘tibor talab qiladigan yana bir yo‘nalish bu fintech kompaniyalar bilan ochiq raqobat muhitini yaratishdir. Hozirgi kunda O‘zbekistonda Payme, Click, Paylovchi, Apelsin kabi fintech kompaniyalari bank xizmatlarini muqobil ravishda taklif qilib, bozorda raqobatni faollashtirmoqda. Ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, ochiq banking platformalarini joriy etish, API almashinuvi orqali innovatsiyalarning tez kengayishiga imkon yaratish banklar uchun ham, iste‘molchilar uchun ham foydalidir. Fintech kompaniyalari bilan raqobat banklarni xizmatlarning qulayligi, tariflarning moslashuvchanligi, tranzaksiya tezligi va mobil ekotizimlarda integratsiya bo‘yicha yangi standartlarni joriy etishga majbur qiladi.

Raqobatni kuchaytirishdagi yana bir strategik yo‘nalish – bank mahsulotlari diversifikatsiyasini kengaytirishdir. O‘zbekiston banklarida kreditlar va depozitlar kabi an‘anaviy xizmatlardan tashqari yangi moliyaviy instrumentlarni joriy etish hali ham sust rivojlanmoqda. Iste‘mol moliyasi, ipoteka, lizing, faktoring, investitsion xizmatlar, shaxsiy moliyaviy boshqaruv kabi mahsulotlarning ko‘payishi mijozlar

uchun tanlov imkoniyatlarini kengaytiradi. Bozorda mahsulotlar qanchalik ko'p va turlicha bo'lsa, banklar o'rtasidagi raqobat ham shunchalik kuchli bo'ladi.

Bank sektorida raqobatni kuchaytirish uchun tartibga soluvchi organlarning faol roli ham juda muhimdir. Markaziy bank tomonidan narx shaffofligi, bank xizmatlarining standartlari, komissiyalar bo'yicha ma'lumotlarning ochiqqligi, kreditlash shartlarining tengligi kabi tamoyillarni kuchaytirish bozorning samarali ishlashiga xizmat qiladi. Shuningdek, regulyator tomonidan monopolistik xatti-harakatlarning oldini olish, yirik banklarning bozorni bosib olishini cheklash, kichik banklar faoliyatini rag'batlantirish orqali raqobatning institutsional bazasi mustahkamlab borilishi zarur.

Xorijiy banklarni jalb qilish ham raqobatni kuchaytirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Xorijiy moliyaviy institutlarning kirib kelishi banklararo tajriba almashinuvi, zamonaviy boshqaruv texnologiyalari, ilg'or raqamli yechimlar va yangi kreditlash standartlarining paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, xalqaro banklarning kirishi ichki bozorni liberal qilish, tariflar va shartlar bo'yicha shaffoflikni oshirish, bank kapitali va likvidligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Alohida ta'kidlash joizki, raqobatni kuchaytirish faqat banklar o'rtasidagi kurashni kuchaytirish emas, balki butun moliya ekotizimining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Moliya bozori qanchalik erkin va raqobatbardosh bo'lsa, iqtisodiyotga yo'naltiriladigan kreditlar shunchalik samarali bo'ladi, aholi va biznes subyektlari uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari kengayadi.

Umuman olganda, O'zbekiston bank tizimida raqobatni kuchaytirishning asosiy yo'nalishlari davlat ulushini kamaytirish, raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish, fintech integratsiyasini kengaytirish, mahsulotlar diversifikatsiyasini kuchaytirish, tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish va xorijiy banklar ishtirokini oshirishdan iboratdir. Ushbu yo'nalishlarning izchil amalga oshirilishi bank sektorini zamonaviy talablar darajasiga moslashtiradi va moliya bozorining sifatli rivojlanishiga katta turtki beradi.

1-jadval

O'zbekiston banklari aktivlari bozoridagi ulushi (%)¹

Banklar	2020	2021	2022	2023
Xalq banki	22,5	21,3	20,2	18,4
O'zsanoatqurilishbank	19,8	18,9	17,6	16,8
Milliy bank (NBU)	24,0	23,4	22,1	21,7
Ipoteka-bank	10,5	11,2	12,1	12,8
Asaka bank	9,0	8,3	7,6	7,1
Xususiy va kichuk banklar hajmi	14,2	17,0	20,4	23,2

2020–2024 yillarda O'zbekiston bank tizimida bozor ulushi qayta taqsimlana boshlaganini aniq ko'rish mumkin. Uchta asosiy davlat banki (NBU, Xalq, SQB)ning ulushi yildan-yilga kamayib borayotgan bo'lsa, xususiy banklar va yangi o'yinchilarning bozorga kirishi kuchaygan.

Xalq banki 22.5% ulushdan 17% gacha pasaygani, SQBning 19.8%dan 15.4% gacha tushgani, NBUning esa 24%dan 20.5%ga kamaygani – bularning barchasi bozorni monopolizatsiya qilgan tarixiy holat o'z kuchini yo'qotayotganini ko'rsatadi. Aksincha, xususiy va kichik banklarning ulushi 14%dan 28%gacha ikki baravar o'sishi – bozor liberallasuvi, transformatsiya jarayonlari, fintech integratsiyasi va regulyatorning raqobatni qo'llab-quvvatlash siyosati natijasidir.

Bu jarayonning asosiy sabablari:

- davlat banklarining transformatsiya dasturi;
- Ipoteka-bankning xususiylashtirilishi bo'yicha bosqichlar;
- mikrobanklar va raqamli banklarning paydo bo'lishi;
- fintech xizmatlar bilan hamkorlikning kengayishi.

¹ Muallif tomonidan tayyorlandi

Natijada O'zbekiston bank bozorida raqobat sezilarli ravishda kuchaygan bo'lsa-da, yirik davlat banklari hali ham hukmron o'rinda. Bozorning to'liq erkinlashishi 2026–2030 yillarga to'g'ri kelishi prognoz qilinadi.

2-jadval

Konsentratsiya koeffitsientlari (CR3 va CR5)²

Ko'rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024
CR3 (NBU + Xalq + SQB)	66,3	63,6	59,9	56,9	52,9
CR5 (CR3+Ipoteka+ Asaka)	85,8	83,1	79,6	76,8	72,3

CR3 va CR5 koeffitsientlari bozorning qanchalik bir nechta yirik o'yinchi qo'lida to'planganini ko'rsatadi. 2020 yilda CR3 66.3% bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 52.9% gacha tushgan. Bu degani, bozorning yarmidan ko'pi hali ham uchta yirik bank qo'lida bo'lsa-da, ularga bo'lgan bog'liqlik pasaymoqda.

CR5 ko'rsatkichi 85.8%dan 72.3%gacha pasaygani esa yanada ahamiyatli. Bu beshta yirik bankning ulushi 10 bandga kamayganini anglatadi. Bunday dinamikaga quyidagilar sabab bo'lgan:

- yangi xususiy banklarning paydo bo'lishi;
- raqamli banklarning ochilishi (bank-filialsiz model);
- fintech kompaniyalar bozor ulushidan kredit va to'lov segmentini tortib olishi;
- davlat banklaridagi transformatsiya va aktivlar qayta auditdan o'tishi.

CR5 70%dan pastga tushsa, bozorda kuchli raqobat boshlanadi. 2026 yilga borib O'zbekiston bu chegaraga yaqinlashishi kutiladi.

² Muallif tomonidan tayyorlandi

2024 yil holatiga ko'ra, bozor hali ham o'rta darajada konsentrlashgan, lekin aniq va barqaror pastlab borish tendensiyasi mavjud. Bu transformatsiyaning ijobiy natijasidir.

3-jadval

Regressiya tahlili natijalari³

O'zgaruvchi	Koef.	P-value	Ta'sir yo'nalishi
FINTECH	-0,42	0,011	Fintech o'sishi raqobatni oshiradi
PRIVBANKS	-0,31	0,024	Xususiy banklar soni ko'paygani raqobatni kuchaytiradi
STATE	0,58	0,004	Davlat ulushi ortishi raqobatni susaytiradi
CREDIT	-0,12	0,088	Kredit hajmining o'sishi bozorni kengaytiradi
R ²	0,79	-	Model 79% tushuntiradi

Regressiya modeli HHI o'zgarishining asosiy omillarini aniqlaydi. Modelning $R^2=0.79$ bo'lishi – bank bozoridagi raqobat darajasi 79% aniqlik bilan tushuntirilayotganini bildiradi. Bu juda yaxshi ko'rsatkich.

Asosiy topilmalar:

Fintech sektori eng kuchli raqobat yaratuvchi omil

$\beta = -0.42$. Fintech to'lovlari ulushi 1%ga oshsa, HHI 0.42 punktga kamayadi. Bu bozorni sezilarli darajada erkinlashtiradi.

Xususiy banklar sonining ko'payishi raqobatni kuchaytiradi

$\beta = -0.31$. Yangi banklar – yangi mahsulotlar, past tariflar, innovatsion ilovalar demakdir. Davlat ulushining yuqoriligi raqobatni bo'g'adi

³ Muallif tomonidan tayyorlandi

$\beta = +0.58$. Bu eng kuchli salbiy omillardan biri. Davlat banklarining ulushi ortgan sari:

- bozor segmentlari “band bo‘ladi”,
- narx raqobati pasayadi,
- kreditlar ko‘pincha maqsadli bo‘ladi,
- innovatsiya sur‘ati sekinlashadi.

Kredit bozorining kengayishi ijobiy ta’sir qiladi, lekin kuchi unchalik katta emas $\beta = -0.12$. Chunki kreditlarning katta qismi davlat banklaridan keladi, bozor esa hali ham yuqori konsentrlashgan.

Xulosa

2020–2024 yillar davomida O‘zbekiston bank tizimida sodir bo‘lgan tarkibiy o‘zgarishlar raqobatning shakllanishi jarayonini sezilarli darajada tezlashtirdi. Avvalgi davrlarda bank bozorining asosiy qismi yirik davlat banklarining qo‘lida jamlangani sababli sektor yuqori konsentrlashgan holatda faoliyat yuritib kelgan. Bozor ulushining 70 foizdan ortig‘i uch–besh ta bank hissasiga to‘g‘ri kelgani raqobatning tabiiy rivojlanishiga imkon bermas, kredit siyosati, tariflar va xizmat sifati bo‘yicha farqlanish sust bo‘lgan edi. So‘nggi yillarda esa bu holat izchil o‘zgarib, bank tizimi tobora o‘rta raqobatga yaqinlashayotgan bozor modeliga o‘tayotgani kuzatilmoqda.

Davlat ulushining qisqarishi ushbu jarayonning eng muhim omillaridan biridir. Ipoteka-bankning xususiylashtirilishi, O‘zsanoatqurilishbank va Asaka banklarining investorlar uchun ochilishi, davlat banklarining faoliyatini transformatsiya qilish bo‘yicha qat’iy dasturlar bozorni liberallashtirishga xizmat qildi. Ayni paytda davlat banklarining aktivlardagi ulushi 2020 yildagi darajaga nisbatan sezilarli ravishda kamaydi. Bu esa bozorning faqat bir nechta yirik o‘yinchilarga tayanib qolish holatidan chekinib, kengroq ishtirokchilarga imkon berayotganini anglatadi. Xususiylashtirishning ulushi izchil o‘smoqda, bozor segmentatsiyasi o‘zgarmoqda va raqobatning yangi shakllari yuzaga kelmoqda.

So'nggi yillarda raqobatning kuchayishida fintech sektori hal qiluvchi rol o'ynamoqda. To'lov tizimlari, raqamli platformalar, super-ilovalar va neobanklar mijozlar uchun qulayroq, arzonroq va tezkor xizmatlarni taklif etib, an'anaviy banklarning ustun mavqeini zaiflashtirmoqda. Fintech kompaniyalari bozorning texnologik standartlarini ko'tarib, tariflar bo'yicha bosimni oshirdi, raqamli qulaylik mezonlarini tubdan o'zgartirdi. Natijada, banklar xizmatlari sifatini oshirish, mobil ilovalarni yangilash, tezkor kreditlash tizimlarini yaratish va komissiyalarni pasaytirishga majbur bo'ldi. Moliya bozorida bunday raqamli raqobatning kuchayishi sektorning sog'lom rivojlanishi uchun muhim omilga aylandi.

Xususiy banklar ulushining ortib borishi HHI indeksining pasayishiga asosiy struktura omili sifatida ta'sir ko'rsatmoqda. 2020–2024 yillar oralig'ida xususiy banklar aktivlardagi ulushini ikki baravar oshirdi. Bu o'zgarish nafaqat raqobat muhitini kengaytirdi, balki bank xizmatlari diversifikatsiyasini ham kuchaytirdi. Xususiy banklar ko'proq innovatsiyalar va mijozga yo'naltirilgan yondashuv bilan bozorda faol kurasha boshladi. Bu, o'z navbatida, yirik banklarning ulushining tabiiy qisqarishiga olib keldi. 2024 yilga kelib, ilgari bozorning markazida turgan banklarning ulushi sezilarli ravishda kamaydi, bu esa raqobatning yanada jonlanishidan dalolat beradi.

2025–2030 yillar oralig'ida raqobatning keskin kuchayishi kutilmoqda. Bu davrda Ipoteka-bank xususiylashtirilish jarayonini to'liq yakunlaydi, Asaka bank va Agrobankning bozorga chiqarilishi kutiladi, neobanklar soni ortadi va Open Banking tizimi joriy qilinadi. Ayniqsa, Open Banking joriy etilishi bank xizmatlarining bir-biri bilan raqamli integratsiyasini ta'minlab, mijozlar ma'lumotlarini fintech kompaniyalari bilan almashish imkonini beradi. Bu esa bozorni yanada shaffof, tezkor va mijoz talabiga mos holatga keltiradi. Neobanklar sonining oshishi esa an'anaviy filiallarga ehtiyojni kamaytiradi, arzon va tezkor xizmatlar ulushini ko'paytiradi.

Transformatsiya jarayoni real natija berayotganining eng muhim ilmiy isboti HHI, CR3 va CR5 ko'rsatkichlarining izchil pasayishidir. 2020 yildagi yuqori konsentratsiya darajasidan boshlab, 2024 yilga kelib bank bozori sezilarli darajada bo'linib, raqobat

elementlari kuchaygan. Ko'rsatkichlar raqobatning strukturaviy ravishda shakllanayotganini tasdiqlaydi. CR3 va CR5 darajasining pasayishi yirik banklar ustunligining kamayganini anglatadi, HHI indeksining tushishi esa bozorning keskin monopol holatdan uzoqlashayotganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, 2020–2024 yillardagi empirik tahlillar O'zbekiston bank bozorida raqobat muhitining tubdan o'zgarayotganini ko'rsatadi. Davlat ulushining qisqarishi, xususiy banklar va fintech kompaniyalarining kuchayishi, raqamli xizmatlarning kengayishi hamda transformatsiya dasturlarining izchil amalga oshirilishi bank sektorini bosqichma-bosqich erkin, ochiq va raqobatbardosh bozor tizimiga olib kelmoqda. Bu jarayonning davom etishi 2025–2030 yillarda bank xizmatlarining narxi, sifati va mavjudligini tubdan o'zgartirishi, moliya bozorini yangi bosqichga olib chiqishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son Farmoni "2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida".
2. Republic of Uzbekistan. "Strategy for Reforming the Banking System of the Republic of Uzbekistan for 2020–2025", Presidential Decree No. UP-5992, 12 May 2020, rasmiy matn va ilovalar (lex.uz, MB, Moliya vazirligi axborotlari).
3. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment (FSAP) Report, IMF Country Report, Washington, D.C., 2025.
4. World Bank. Uzbekistan Financial Sector Assessment: Banking Sector Strategy and Reform Roadmap, Decree 5992 doirasidagi tavsiyalar va tahlillar, Vashington, D.C.
5. "Reform strategy of banking system was approved", Yuz.uz axborot portali, 14 may 2020 y. (O'zbekiston bank tizimini isloh qilish strategiyasi bo'yicha sharh).
6. Dentons. "Strategy for the Development of the Banking Sector in Uzbekistan until 2025", Legal Insight, 2020.

7. Gutiérrez de Rozas, L. “Testing for Competition in the Spanish Banking Industry: The Panzar–Rosse Approach Revisited”, Banco de España Research Paper No. WP-0726, 2007.
8. Bikker, J.A., Haaf, K. “Competition, Concentration and Their Relationship: An Empirical Analysis of the Banking Industry”, *Journal of Banking & Finance*, 26(11–12), 2002, pp. 2191–2214.